

Eftir skilnað

Um foreldrasamstarf og kynslóðatengsl

Höfundar: Sigrún Júlíusdóttir og Sólveig Sigurðardóttir
Háskólaútgáfan og Rannsóknarstofnun í barna- og fjölskyldu-
vernd RBF. Reykjavík. 2013
244 bls. ISBN: 978-9979-54-996-3

Bókin *Eftir skilnað* er skrifuð af dr. Sigrúnu Júlíusdóttur, prófessor í félagsráðgjöf við Háskóla Íslands og fjölskylduráðgjafa hjá Tengslum, og Sólveigu Sigurðardóttur, félagsráðgjafa MA, sem starfar við félagsþjónustu sveitarfélaga og barnavernd. Sigrúnu þarf vart að kynna þar sem hún hefur verið ötul við að rannsaka og fjalla um málefni fjölskyldunnar allt frá því að hún varði doktorsritgerð sína *Den kapabla familjen i det isländska samhället* árið 1993.

Eftir meira en 20 ára fræðastarf liggja nú eftir hana fjölmörg ritverk og rannsóknir á málefnum fjölskyldunnar. Samvinna Sigrúnar og Sólveigar í þessum málaflokki hófst með BA-verkefni Sólveigar frá 2008 um kynslóðatengsl eftir skilnað og hélt áfram með MA-verkefni sem hún varði árið 2009 og fjallaði um jafna búsetu barna hjá foreldrum sínum eftir skilnað.

Í bókinni *Eftir skilnað* er sagt frá viðamikilli rannsókn á foreldrasamstarfi og tengslum kynslóða, þar sem skoðað er hvernig samskiptum þriggja til fjögurra kynslóða er háttað eftir skilnað og hvaða áhrif þau gætu haft á börnin í fjölskyldunni. Bókin hefst á aðfararorðum Láru Björnsdóttur félagsráðgjafa sem síðar er fylgt eftir með formála höfunda. Bókinni er skipt í fjóra hluta. Í upphafi er fræðileg umræða um hugtök og fyrirbyggjandi rannsóknir, erlendar sem og innlendar, ásamt nauðsynlegri umfjöllun um lagaumhverfið sem er í sífellri þróun. Það er mikill akkur í því að fá yfirsýn yfir nýjustu rannsóknir og áherslur í samfélaginu varðandi skilnað, þar sem hægt er að nýta sér þessar upplýsingar á flestum sviðum félagsráðgjafar svo og í meðferðarvinnu.

Höfuðefni bókarinnar er rannsókn sem hófst 2007 og var markmið hennar tvíþætt. Í fyrsta lagi að afla viðbótarþekkingar á aðstæðum barna í skilnaðarfjölskyldum með hliðsjón af m.a. forsjárskipan og foreldrasamvinnu. Í öðru lagi að kanna nánar reynslu fráskilinna foreldra og foreldra þeirra af áframhaldandi samskiptum

um milli kynslóða, ásamt sjónarmiðum eldri kynslóðar á umgengi, forsjá og samvistum með tilliti til velferðar barnabarns.

Umfjöllunin um rannsóknina hefst á lýsingu á framkvæmd rannsóknarinnar og kynningu á fjölskyldunum sextán sem tóku þátt. Um er að ræða eiginlega rannsókn þar sem þátttakendur eru fráskildir foreldrar og foreldrar þeirra, alls 45 viðtöl. Fjölskyldunum er skipt í hópa: hefðbundnir foreldrar, samtímaforeldrar og ágreiningsforeldrar, eftir því hvernig samskiptum og umgengni er háttað.

Í þriðja hluta bókarinnar er niðurstöðum rannsóknarinnar gerð ítarleg skil á greinargóðan hátt með ríkulegum beinum tilvitnunum í viðmælendur. Byrjað er á því að kynna aðdraganda og framkvæmd skilnaðar í fjölskyldunum með áherslu á aðkomu fjölskyldunnar og stöðu barns í skilnaðarferlinu. Í næstu köflum er farið ítarlega í fjölskylduhópana og hvað einkennir viðhorf foreldra þeirra, afa og ömmu barnanna, til samvista og samskipta. Síðustu kaflanir í þessum hluta fjalla nánar um foreldrajafnræði og kynslóðatengsl.

Í lokahluta bókarinnar er horft yfir heildina og fram á veginn. Farið er yfir efnið og dregnar ályktanir um það sem betur má fara, fyrst og fremst út frá þörfum barna og mikilvægi kynslóðatengsla. Einnig er rætt um fræðslu í skilnaðarmálum og ýmis atriði sem vert er að hafa í huga varðandi skilnaði. Lokakafli bókarinnar fjallar um forvarmir í skilnaðarmálum, m.a. hvernig umgjörð ráðgjafar er í nágrannalöndum okkar, hvernig hægt er að standa vel að málum og um mikilvægi þess að ráðgjöf og dómskerfið vinni saman þegar foreldrum er ómögulegt að setja þarfir barnsins í forgang. Í lokaorðum er tekið saman hvernig hugmyndir og áherslur hafa breyst með aukinni eftirspurn eftir ráðgjöf og rannsóknum.

Bókin er einstakt ritverk um efni sem snertir flesta, bæði faglega og persónulega. Sterk fjölskyldubönd og stuðningur milli kynslóða hafa sem betur fer ekki rofnað að sama marki hér á landi og í nágrannalöndum okkar. Því er áhugavert að skoða hvaða áhrif þessi kynslóðatengsl hafa í fjölskyldum þegar erfiðleikar eins og skilnaðir knýja að dyrum. Styrkur bókarinnar er að hún er aðgengileg ásamt því að vera fræðiverk. Bókin byggist á viðamikilli faglegri umræðu um skilnaðarmál héraðs og erlendis ásamt niðurstöðum úr rannsókn sem dr. Sigrún og Sólveig gerðu á málaflokkinum. Þetta form er til eftirbreytni, þar sem ný vönduð rannsókn er kynnt og sett í samhengi við fræðin á formi sem bæði fagmenn og leikmenn geta notið.

Helga Sól Ólafsdóttir

Í nándinni

– innlifun og umhyggja

Höfundur: Guðbrandur Árni Ísberg
JPV. Reykjavík. 2013
223 bls. ISBN 978-9935-11-377-1

Bókin *Í nándinni* skiptist í inn- gang, fimm kafla, lista yfir ensk heiti helstu hugtaka og fræði- orða, heimildaskrá og þakkir. Höfundurinn, Guðbrandur Árni Ísberg sálfræðingur, tileinkar bókina móður sinni, Halldóru Kolka Ísberg sem lést árið 2007, með þakklæti fyrir öryggið. Með þessum fallegu orðum gefur hann tóninn fyrir innihald bókarinnar.

Fyrsti kafli nefnist „Innlifun – leiðin að nándinni“ og skiptist í fimm undirkafla sem allir skýra nánar hvað felst í innlifun. Samliðan – að finna fyrir tilfinningum annarra, frávarp – að ætla öðrum eigin hugsanir eða tilfinningar (margur heldur mig sig), samhygd – að setja sig í spor annarra, og samkennd – viljinn til að lina þjáningar annarra og segja má að sé þannig starfrænna hugtak en samhygd. Í daglegu tali blöndum við þessum hugtökum oft saman þrátt fyrir blæbrigðamun. Næst- síðasti undirkaflinn fjallar um ramnsóknir og vangaveltur um það hvort munur sé á innlifunarhæfni kynjanna og sá síðasti um mikilvægi innlifunar fyrir hamingjuna. Líkt og í öðrum köflum bókarinnar er í fyrsta kafla leitast við að dýpka skilning lesenda á nándinni, hvað til þurfi í samskiptum okkar til að skapa nánd, hvað geti hindrað það og hvað sé óheppileg framkoma hjá fagfólki eða uppaldendum. Óskum við þess raunverulega að reynast hjálpleg þeim sem til okkar leita eða eru undir okkar verndarvæng? Lýsandi dæmi eru sýnd, hvernig börn sjá og skilgreina nánd út frá sinni reynslu, tilfinningum og þörfum, en ekki eftir viðteknum skilgreiningum.

Annar kafli heitir „Að leika sér eða lifa af – nánd eða nándarleysi“ og undirkaflarnir eru m.a. um tengsl hamingju og innlifunar, hvernig samliðan, samkennd og frávarp breytist og þróast hjá okkur eftir því sem þroskastigunum vindur fram. Í lok annars kafla er fjallað um óbærileika aðskilnaðarins fyrir dýr og menn og m.a. sögð sagan af hundi Játvarðar sjöunda Eng- landskonungs og sorgarviðbrögðum hans annars vegar og hins vegar því hvernig skortur á nánd hrekur sum okkar í neyslu áfengis og vanabindandi efna til að lifa

af og atferlið þá líkara skriðdýrunum. Segir höfundur í því samhengi litlar sögur eins og stef í gegnum bókina af leðurskjaldbökunum á ströndunum við Barra del Parismina á Kosta Ríka sem eru forritaðar til að skrifa foreldralausar úr eggjunum í sandinum og skreiðast í óðagoti til sjávar án þess að vera étnar og verða svo oft- ar en ekki ránfiskum að bráð.

Þriðji kafli bókarinnar, „Í fjarveru nándar“, fjallar um myrkviði mannlegra samskipta, þegar sinnuleysi, ill meðferð, ofbeldi og vanræksla ná yfirhöndinni. Fléttar höfundur hér fallega inn söguna um litlu stúlkuna með eldspýturnar og nefnir að læknir á okkar tímum hefði sennilega skrifað „ofkæling“ í dánarvottorðið. Sjaldan er öll sagan sögð. Guðbrandur Árni dregur hér upp mynd þar sem illri meðferð er skipt í ofbeldi annars vegar og vanrækslu hins vegar. Undirflokkar ofbeldis eru, stutt og laggott, andlegt, líkamlegt, kynferðislegt. Vanrækslan varðar umsjón og eftirlit, getur verið líkam- leg, námsleg eða tilfinningaleg. Þessi mynd með um- fjölluninni sem á eftir fer gæti reynst einkar heppileg fyrir foreldrafraeðslu og nemafræðslu. Gott er t.d. að lesa hvernig höfundur hnykkir á námslegri vanrækslu (bls.106–107) og því hvernig „námsleg vanræksla gerir barni erfiðara um vik að bjarga sér í samvinnu við aðra og í því samfélagi þar sem það elst upp“. Þetta er þeim mun mikilvægara þar sem nú er æ algengara að börn fari milli heimila í viku hverri í sameiginlegri forsjá foreldra.

Oft kemur upp í foreldraviðtölum hjá okkur fagfólki sem stundar fjölskyldumeðferð, að annað foreldra segir hitt sjaldan eða aldrei sinna heimanámi og vinatengslum milli hverfa með börnunum. Vert er að sjá fyrir sér það sem Guðbrandur Árni nefnir í lok kaflans, að skv. mati Sameinuðu þjóðanna deyja 150.000 börn árlega vegna ofbeldis og vanrækslu, þar af um 80% vegna hlutdeildar foreldra og um 20% af völdum stjúpfareldra.

Fjórdi kafla bókarinnar nefnir höfundur „Í ríki skriðdýrsins“ og heldur þar áfram að rekja afleiðing- ar nándarleysis og „hinn gífurlega einstaklingsmun ... allt frá Hallgrímum til Hitlera þessa heims“ hvað gefandi kærleika varðar. Guðbrandur fjallar áfram um lífeðlisfræðilega orsakavalda ofbeldis og vanrækslu á þroskastig heila og tilfinninga. Hann nefnir í þessu sambandi „einn samnefnari ... að áhrifum ofbeldis og vanrækslu jafnt á börn sem fullorðna ... þolendur eru á varðbergi gagnvart öðru fólki og sýn þeirra á aðra brenglast“ (bls. 121). Einnig er fjallað í kaflanum um frumtengsl og „Sívökula varnarkerfið“ í okkur, árásar- kerfið, flóttakerfið og stirðnunarkerfið (bls. 129–150). Góð skýringarmynd er á bls. 130 þar sem m.a. kemur fram hvernig við teljum okkur gjarnan ráða „býsna

vel“ við aðstæður þegar við beitum árás, „nokkuð vel“ þegar kvíði og hræðsla flóttans ráða ríkjum í hegðun okkar, en „lítið sem ekkert“ þegar stíðnun vanmáttar, depurðar og sjálfsskaðandi hegðunar (t.d. að skera sig, berja höfði við vegg, fíkn) heltekur okkur. Munurinn á öruggum tengslum og ruglingslegum tengslum og jadarperónuleikaröskun sem getur orðið afleiðing þeirra er einnig til umfjöllunar í fjórða kafla. Hér er gróskumikið efni til umræðu í foreldrafræðslu og annarri kennslu. Í lok kaflans segir „að ein besta forvörnin gegn vímuefnaneyslu er góð tengsl við aðra, ekki síst foreldra“. Endað er á sólskinsöggunni um Nikolaj litla sem átti óstöðuga móðir og pissaði undir, tók reiðiköst hjá föður sínum og fékk martraðir, var kvíðinn og dapur. Með auknum sjálfsstyrk leið honum betur og hann gat framkallað jákvæðar minningar um mömmu þó að hún hefði á köflum beitt hann ofbeldi. Sagðist hann nú halda að hún saknaði hans. Hvort sem það var hans frávarp eða ekki, þá leið honum betur og saga hans varð hjartari.

Fimmti kafli fjallar um ræktun nándarinnar. E.t.v. ættu síðustu kaflar fræðibóka alltaf að vera fremst því

að þar má oft finna svo uppbyggilega og lærdómsríka samantekt. Að baki viljanum býr óskín, segir höfundur, og hugrekið er okkur nauðsyn til að virkja hann. Ennfremur þetta: Við þurfum líkamlegt, siðferðilegt og félagslegt hugreki til að þora að vera við sjálf. Því miður beita bæði ofbeldismenn og þolendur innlifun, sá fyrirmefndi til að vinna hinum mein, hinn til að bjarga lífi sínu.

Á bls. 185 í bókinni er tilvitnun í nýlega látinn samferðamann okkar, Hugo Þórisson: „Komdu, ég þarf að hlusta á þig.“ Nándin felst m.a. í því að gefa sér tíma til að skilja aðra manneskju. Óhætt er að þakka Guðbrandi fyrir nándina og mæla með bók hans við fagfólk og fjölskyldur. Hef ég þegar gaukað henni að þörum þegar við á og foreldrum sem vilja tengjast börnum sínum betur.

Elísabet Berta Bjarnadóttir

Kari Killen mun kynna bókina og rannsóknir á sviðinu á málstofu RBF þann 18. júní kl. 16:00.

Vad har du varit med om?

Om rädsla, utsatthet, skam och skamlöshet

Höfundur: Bengt Hedberg.

Borås. Recito förlag, 2013.

205 bls. ISBN 978-917517-409-9.

Bókin er fánæg í bókasafni Norræna hússins

Höfundur er sænskur sálfræðingur með framhaldsnám að baki og klínísk sérfræðiréttindi. Hann hefur áratuga reynslu af meðferðarstarfi með einstaklingum, hjónum og fjölskyldum, bæði í opinberri geðheilbrigðisþjónustu og á eigin stofu. Auk þess hefur hann sinnt faghandleiðslu og fræðslu og tekið þátt í samfélagsumræðu um brennandi málefni og pólitíska viðburði samtímans. Bókin er ætluð fagfólki á hinum ýmsu sviðum meðferðarstarfa og mannræktar, ekki síst barna- og fjölskylduverndar. Bókin er afar læsileg og

seinni hlutinn er beinlínis heillandi lestur fyrir fagfólk sem hefur áhuga á að skilja dýptir mannslegs eðlis og tengsl þess við sögu og samfélagsatburði.

Fyrri hluti bókarinnar fjallar um fræðilegan grundvöll hennar, en höfundur vísar líka í bókmenntir og ljóð sem orkulind og brunn sem gjöfult er að leita í til að skilja mannlegt eðli og dýptir þess. Vísun í ljóð sænska skáldsins Tomasar Tranströmer fylgir textanum eins og viðlag. Hér setur hann þó fyrst og fremst fram fræðikenningar og hugmyndir um það hvernig manneskjan mótast innan frá og utan frá, og að vissir áhrifaþættir geti þar skipt sköpum um þróun einstaklingsins. Hann fjallar um hvernig sumt verður til eflingar og annað til þess að hamla heilbrigðum persónuþroska og jafnvel skaða eða eyðileggja sálarlíf einstaklingsins. Hann ræðir í því sambandi hvernig það er ekki síst tengslamyndun í frumbersku, uppeldisáhrif og félagslegar aðstæður sem þar ráða úrslitum. Í raun er það meginboðskapur bókarinnar að örugg tengslamyndun sé undirstaða sál-félagslegs heilbrigðis hjá einstaklingnum sem aftur stuðli að samfélagslegri velferð.

Í seinni hluta bókarinnar teflir hann fram dæmum um þekktar persónur í samtíma tíma okkar og leitast

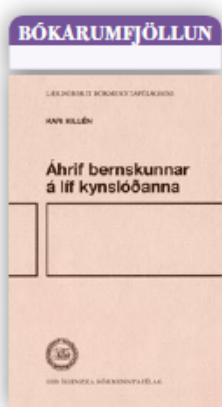
við að greina hegðun þeirra og örlogarík afdrif í ljósi þess sem þau hafa orðið fyrir (s. *varit med om*). Þau eru kvikmyndastjarnan Marilyn Monroe, leikritahöfundurinn og ljóðskáldið Franz Kafka og og ódæðismaðurinn Anders Behring Breivik. Saga þeirra, mótun og hegðun er ólík. Margt í uppeldisáhrifum og grunnþáttum persónuleika þeirra er þó líkt og má einmitt rekja til framtengsla, tengslabrests, uppeldis- og fjölskylduaðstæðna. Öllum dæmunum er lýst af djúpum skilningi á hugarheimi barnsins og umkomuleysi þess gagnvart ástleysi, hunsun eða vanrækslu foreldra, og afdrifaríkum afleiðingum þess. Birtingarform þeirra er angist, sjálfsfyrirlitning, sektarkennd og skömm yfir eigin tilvist eða efasemdir og vanmáttarreiði, heift og örvæntingarfull leit eftir réttinum til að vera virtur viðlits. En þar er líka hugtakið *skamlöshet*, sem við getum þýtt sem *samviskuleysi* og gerir einstaklinga félagslega vanhæfa og jafnvel hættulega.

Með því að sækja í þessi dæmi dregur höfundurinn ályktanir og ræðir mikilvægi þess að fagfólk hafi nægilega góða menntun, þjálfun og handleiðslu sem skapar forsendur fyrir skilningi á dýpri þörfum manneskjunnar og færni til greina snemma tengsla- og þroskatruflanir hjá börnum. Á tímum hraða, upplausnar og misheppilegra samfélagsáhrifa skiptir það enn meira máli að hlúa að innsta kjarna hvers barns með traustum tengslum við sína nánustu. Ábyrgð fagfólks er mikil og höfundur færir rök fyrir nauðsyn þess að það búi sjálft yfir sjálfsstyrk, þekkingu og úrræðum sem þarf til að geta gripið inn nógu snemma. Þannig megi oft koma í veg fyrir sálarmorð, dauðaafli eyðileggingar eða jafnvel skemmdarverk gegn mannkyni.

Sigrún Júlíusdóttir

Áhrif bernskunnar á líf kynslóðanna

Höfundur: Kari Killén. Tryggvi Gíslason þýddi, Sigrún Júlíusdóttir ritar fræðilegan inngang. Reykjavík. Hið íslenska bókmenntafélag. 2014. 414 bls. ISBN 978-9979-66-319-5

Bók dr. Kari Killén félagsráðgjafa, *Áhrif bernskunnar á líf kynslóðanna* eða *Barndommen varer i generasjoner*, kom fyrst út í Norgegi árið 2000. Hún kemur nú út í íslenskri þýðingu Tryggva Gíslasonar fyrrverandi skólameistara en inngang að verkinu skrifar dr. Sigrún Júlíusdóttir félagsráðgjafi. Um er að ræða umfangsmikið verk sem hefur að geyma mikilvægt efni sem er til þess fallið að auka þekk-

ingu fagfólks sem starfar að barnavernd svo og í félags-, skóla- og heilbrigðisþjónustu. Í inngangi sínum fjallar Sigrún um hálftrar aldar hugsjónastarf Kari Killén í þágu barna sem standa höllum fæti og fagfólks sem starfar í barnavernd. Í bókinni eru kynntar þær mikilvægu aðferðir sem beitt er við forvarnarstarf í stofnunum sem koma að stuðningi við foreldra og börn frá fæðingu til sjö ára aldurs. Bókinni er ætlað að miðla upplýsingum

um reynslu höfundar á sviði forvarna í tengslum við samskipti barna og fullorðinna. Hún skiptist í þrjá hluta en kaflarnir eru alls 19 auk formála, inngangs og lokaorða.

Í fyrstu köflum bókarinnar gerir höfundur grein fyrir nokkrum grundvallarþáttum sem hafa þarf í huga varðandi forvarnarstarf sem beinist að ungum börnum. Fjallað er um hvað átt er við með forvörnum á þessu sviði en það snýst m.a. um að fyrirbyggja að barn vaxi upp án þess að eiga barnæsku, fari á mis við umhyggju og þrói með sér tengslaröskun. Einnig er fjallað um hugtakið „nógu gott“ foreldri en það byggist m.a. á því að *líkamleg og tilfinningaleg umhyggja sé í samræmi við þarfir sem barnið lætur í ljós – en ekki í samræmi við þarfir hinna fullorðnu* og einnig að *barninu sé tekið eins og það er*. Þá er verndarþátturinn ekki síður mikilvægur, þ.e. að vernda barnið frá utanaðkomandi hættu og vernda það þegar hegðun þess sjálfs getur valdið því hættu. Gerð er grein fyrir *CARE-Index* aðferðinni sem greinir á milli fimm samskiptamynstra sem gefa vísbendingar um þörf á íhlutun. Einnig er ítarleg umfjöllun um samskiptamynstur leikskólabarna sem skiptist í trygg og ótrygg samskiptatengsl og hvernig það tengist persónulegum eiginleikum foreldra svo sem reynslu úr eigin uppeldi.

Í lok fyrsta hluta bókarinnar er samantekt þar sem bent er á mikilvægi þess að vera vakandi fyrir þáttum sem hafa áhrif á þroska barna og beita snemmtækri íhlutun til að koma í veg fyrir skort á umönnun og andlega erfiðleika.

Í öðrum hluta bókarinnar er vikið að foreldrum og börnum með sérþarfir en þar er átt við foreldra með geðræna sjúkdóma, foreldra sem hafa ekki nægan þroska, foreldra með áhættufortíð, foreldra í áfengis- og vímuefnaneyslu, foreldra sem búa við ofbeldi og foreldra sem búa við erfiðleika vegna skilnaðar eða annarra áfalla, og börn þessara foreldra. Bent er á að margir foreldrar tilheyri fleiri en einum af þessum hópum. Fjallað er ítarlega um alla þessa hópa og hvaða áhrif vandi foreldra hefur á líðan og þroska barns. Rætt er um hvernig áherslur í forvarnarstarfi hafa breyst sl. áratugi frá því að beinast að foreldrum yfir í áherslu á samskipti foreldra og barna en hefur nú færst í átt að barninu. Fjallað er um sértækar forvarnir innan heilbrigðisstofnana. Hefur áherslan verið á altækar forvarnir en sérstökum áhugahópum og barnaverndarnefndum látið eftir að vinna með foreldrum barna með sérþarfir. Það er sá hópur sem er mest aðkallandi að vinna með. Gefin eru nokkur dæmi um sértækar forvarnir í heilsugæslu og á leikskóla. Bent er á mikilvægi þess að veitt sé viðeigandi aðstoð vegna sálfélagslegs vanda sem kemur upp á meðgöngu ekki síður en líkamlegs vanda. Sérstakur kafli er um forvarnir fyrir foreldra með sérþarfir. Bent er á að rannsóknir hafi sýnt fram á aukna áhættu í fjölskyldum með sérþarfir og ef ekki er brugðist fljótt við sé verið að búa til verkefni fyrir barnaverndarnefndir og síðar meðferðarstofnanir, geðdeildir og fangelsi. Þetta forvarnarstarf þarfnast þverfaglegs starfs og samstarfs ólíkra stofnana.

Rætt er um þrjú þætta starfsaðferð þar sem fræðimenn í samstarfi við heilsugæslu, leikskóla og barnaverndarnefndir veita foreldrum og börnum meðferð. Þá er einnig vikið að reynslu annarra landa, t.d. verkefnunum *Healthy-Start* og *STEEP* sem byrja á meðgöngu. Samstarf við börn er gert að sérstöku umfjöllunarefni og bent á að þau börn sem spjara sig eru þau sem hafa trygg tengsl utan fjölskyldunnar, fá hjálp til að vinna úr erfiðri lífsreynslu, fá hjálp til að ná tókum á aðstæðum sínum, upplifa samhengi og samfellu í lífi sínu. Tilgreind eru dæmi um það hvernig starfsfólk leikskóla getur hjálpað börnum við að vinna úr erfiðri reynslu. Bendir höfundur á að fagfólk sem starfar á stofnunum fyrir fullorðna er best til þess fallið að skýra fyrir börnum sérkennilega hegðun fullorðinna, t.d. börnum foreldra með geðröskun, fíknivanda eða börnum sem búa við ofbeldi á heimili. Þá geti skilnaður foreldra einnig reynst barni erfiður.

Í lok annars hluta dregur höfundur fram lykilatriðin í umræðu sinni, þ.e. hvernig fagfólk á stofnunum fyrir börn getur hjálpað þeim til þess að stofna til tengsla

utan fjölskyldunnar og hvernig fagfólk, bæði á stofnunum fyrir börn og fullorðna, getur hjálpað börnum við að vinna með erfiðri lífsreynslu, tjá tilfinningar sínar og skilja stöðu sína í lífinu betur.

Þriðji hluti bókarinnar fjallar um bættu menntun og þverfaglegt samstarf. Bendir höfundur á að aukin menntun snerti bæði faglega og siðferðilega ábyrgð og sé áskorun fyrir allt starfsfólk stofnana sem annast menntun og þjónustu. Þá búi starfsfólk í krafti reynslu sinnar yfir mikilli þekkingu sem það þarf á að halda án þess að gera sér grein fyrir því, sem veldur því að þekkingin nýtist ekki. Það þurfi að efla grunnþjónustu og endurmennta fagfólk til að sinna forvörnum. Það sé ekki nóg að njóta krafta menntaðra kennara í skólum heldur þurfi þar líka til að koma starfsfólk sem getur tekist á við sérfræðiráðgjöf í vanda barna. Höfundur heldur því fram að með því að leggja áherslu á þekkingu og verja fjármunum í menntun er mögulegt að stöðva flóttann úr heilbrigðiskerfinu, leikskólum, grunnskólum og tómstundaheimilum og tryggja börnum með sérþarfir skjóta hjálp. Sérstakur kafli er tileinkaður sérfræðiráðgjöf til að hjálpa fagfólki við að takast á við sálræn vandamál innan starfsgreinar sinnar og einnig að þverfaglegu samstarfi milli stofnana. Tekið er dæmi um samstarf heilsugæslu og barnaverndar í sveitarfélaginu Bærum í Noregi.

Síðasti hluti bókarinnar endar á samantekt eins og þeir fyrri og bendir höfundur á að allt fagfólk sem annast foreldra og ung börn, hvort heldur er á sameiginlegum stofnunum fyrir foreldra og börn, stofnunum fyrir börn eða stofnunum fyrir fullorðna, þurfi á aukinni menntun, handleiðslu og þekkingu að halda.

Það er auðvelt að taka undir lokaorð höfundar þar sem hann bendir á að aldrei verði unnt að koma í veg fyrir öll vandamál í samskiptum foreldra og barna og annarra umönnunaraðila. En með snemmtækri íhlutun gætu margar fjölskyldur fengið hjálp áður en erfiðleikarnir verða óviðráðanlegir. Þannig væri unnt að hlífa fjölskyldum við vanlíðan og sársauka, þannig væri foreldrum hlíft við því að upplifa ósigur sem foreldri og börnin gætu notað krafta sína til að þroskast og dafna en ekki til að gæta hinna fullorðnu. Við höfum ekki efni á að bíða. Þessi bók fjallar um orð í tíma töluð og á erindi við fagfólk sem starfar að barnavernd og við félags-, skóla- og heilbrigðisþjónustu. Hún á einnig erindi til þeirra aðila sem hafa með stefnumótun að gera, hvort heldur um er að ræða stjórnmálamenn eða sérfræðinga í stjórnsýslu.

Steinunn Bergmann

Fötlun og menning

Íslandssagan í öðru ljósi

Ritstjórar: Hanna Björg Sigurjónsdóttir, Ármann Jakobsson og Kristín Björnsdóttir.

Reykjavík. Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands og Rannsóknarsetur í fötlunarfræðum. 2013.

329 bls. ISBN 978-9935-42-416-7

Útkoma bókarinnar *Fötlun og menning, Íslandssagan í öðru ljósi*, er vísbending um þá miklu grósku sem um þessar mundir er að finna í íslensku fræðasamfélagi á sviði fötlunarfræða. Fötlunarfræðin er þverfagleg fræðigrein sem byggist á viðhorfum um félagslegan skilning á hugtakinu fötlun og þeirri sýn að saga og menning í víðasta skilningi auk umhverfisins alls hafi áhrif á það

hvernig lítið er á fötlun og fatlað fólk. Að þættir í menningu og umhverfi verði til þess að viðhalda úreltri sýn á fötlun, til dæmis sem læknisfræðilegu viðfangsefni og/eða persónulegum harmleik þeirra einstaklinga sem í hlut eiga. Fræðigreinin leggur áherslu á mikilvægi margbreytileikans og rannsóknir sem taka mið af mannréttindasjónarmiðum og baráttu gegn ójfnuði. Því má segja að fötlunarfræðin sé að vissu leyti pólitísk fræðigrein.

Í bókina *Fötlun og menning* rita fjórtán fræðimenn af ýmsum sviðum hugvísinda, svo sem bókmenntum, listfræði, menntunarfræðum, safnafræði, sagnfræði og þjóðfræði auk fötlunarfræðanna í Háskóla Íslands, bæði úr röðum kennara og nemenda. Þessi fjölráðilega nálgun og samvinna höfunda af ólíkum fræðasviðum gefur bókinni mikið gildi. Það vekur hins vegar athygli og vonbrigði að enginn fræðimaður af sviði félagsfræði eða félagsráðgjafar skrifar í bókina en það hefði getað orðið til að dýpka umfjöllunina, einkum þar sem sagan og viðbrögð samfélagsins við fólk með fötlun er krufin til mergjar.

Ritstjórar bókarinnar eru þau Hanna Björg Sigurjónsdóttir, Ármann Jakobsson og Kristín Björnsdóttir sem öll sinna fræðastörfum við Háskóla Íslands, annars vegar í fötlunarfræði og hins vegar íslenskum bókmenntum. Saman skrifa ritstjórnarnir yfirgripsmikinn og fróðlegan inngang að bókinni sem þau gefa heitið „Rannsóknir á fötlun og menningu“ og gefa þar tóninn

um þær áherslur sem bókin hefur að geyma. Í kaflanum leitast þau við að skilgreina hugtakið fötlun og setja það í samhengi við þróun og stefnur í fötlunarfræðum svo og stefnur og straua menningar og sögu. Sjálfur inngangurinn gefur mikla innsýn í viðfangsefni bókarinnar og nýtist vel, eins og reyndar bókin öll, bæði fyrir háskólanemendur og annað áhugafólk um stöðu fatlaðs fólks í samfélaginu.

Bókin skiptist í tvo meginhluta. Fyrri hlutinn fjallar um þekkingu í sögulegu ljósi þar sem fræðimenn fjalla um og greina viðhorf til fötlunar á fyrri öldum eins og þau birtast í norrænni goðafræði, Íslendingasögum og úr munnmælasögum og þjóðtrú. Alls staðar er af nógu að taka og enn mikið verk að vinna við að greina og túlka söguna. Síðari hluti bókarinnar snýr að umfjöllun um fötlun og menningu samtímans. Við lestur bókarinnar má ljóst vera að margt úr menningu liðinna tíma lifir enn í hefðum og viðhorfum nútímans gagnvart fötlun fólk. En þegar við fellum dóma um fortíðina er mikilvægt að horfa til samtímans og hér skal tekið undir það sem segir í niðurlagi kaflans sem Ármann Jakobsson ritar, „Fötlun á miðöldum“: „Það fer víðs fjarri að hægt sé að lýsa viðhorfi Íslendinga fyrri alda til fötlunar og fatlaðs fólks með einföldum stimplum. Þau voru flókin og margbrotin, rétt eins og á síðari tímum, og það eru þau enn.“ Í kafla Eiríks Þorlákssonar, „Fötlun og myndlist“ er auk þess bent á að það þurfi að skyggast á bak við birtingarmyndir fötlunar í myndlist fyrri tíma og lesa í myndmál þeirra í samhengi við aðstæður í þjóðfélaginu hverju sinni og að þar sé svo sannarlega ekki allt sem sýnist.

Alls eru kaflar bókarinnar þrettán auk inngangsins sem hæglega gæti staðið sem sjálfstæður kafli. Segja má að hver höfundur komi með sitt sjálfstæða sjónarhorn inn í umræðuna sem undirstrikar margbreytileikann og gróskuna í umræðunni. Þrátt fyrir margbreytileikann er þó eitt sem talist getur rauður þráður í bókinni. Höfundarnir virðast einhuga um að kveða niður þrálátt viðhorf í samtímanum um að fötlun sé persónulegur harmleikur og að þar með sé líf fatlaðs fólks minna virði en þeirra sem oft er vísað til sem „heilbrigðra“. Eða að það þurfi að aumka sig yfir fatlað fólk og gera á því góðverk.

Í tveimur síðustu köflum bókarinnar, annars vegar „Fötlun og myndlist“ og hins vegar „Fötlunarlist“ birtist mikilvægi þess að fatlað fólk verði sýnilegir og virkir gerendur í lífi sínu og menningu. Margir af sígildum og heimsfrægum myndlistarmönnum fyrri tíma bjuggu við skerðingar og fötlun en þeirra verður fyrst og fremst minnst fyrir framlag þeirra til listasögunnar.

Í stuttri sögu íslenskrar myndlistar hafa einnig komið fram fatlaðir einstaklingar sem hafa öðlast verðskuldaða viðurkenningu fyrir listsköpun sína. Haft er eftir einum þeirra, Braga Ásgeirssyni listmálara: „Það er ekki fötlunin sem skiptir máli heldur listin sem hún á, þrátt fyrir allt, þátt í að skapa.“ Óhefðbundin listsköpun minnihlutahópa, meðal annars fatlaðs fólks, hefur auk þess í síauknum mæli sannað gildi sitt og gefið nýjum listamönnum tækifæri til tjáningar og viðurkenningar. Með nýrri orðræðu í fötlunarlistinni er því hafnað að fatlað fólk eigi að vera atkvæða- og hlutverkalaust og lögð áhersla á að það taki sér vald og virðingu.

Segja má að kaflinn um fötlunarlistina sé dæmi um það sem er nýjast og ferskast í fötlunarfræðum þar sem fatlað fólk lætur til sín taka á eigin forsendum.

Undirtitill bókarinnar, Íslandssagan í öðru ljósi, vísar til þess að sjónum sé beint að íslenskri menningu og umhverfi í umfjöllun höfundanna. Þó er víða leit að fanga út fyrir landsteinana, bæði í smíðju erlendra fræðimanna en ekki síður í menningu og listir víða um hinn vestræna heim. Hvort tveggja gefur bókinni meira vægi og trúverðugleika en ella. Hins vegar er þetta fyrsta íslenska fræðibókin sem tengir saman fötlun, sögu og menningu og má því teljast tímamótarit á sínu sviði.

Það ber að fagna útkomu bókarinnar *Fötlun og menning* og þakka aðstandendum bókarinnar og höfundum öllum fyrir mikilsvert framlag þeirra.

Lára Björnsdóttir

Lokaverkefni til MA-gráðu

Í desember 2013 janúar 2014 luku eftirfarandi nemendur rannsóknarverkefnum sínum í MA-námi til starfsréttinda í félagsráðgjöf. Verkefni eru aðgengileg á www.skemman.is.

Anna Guðrún Norðfjörð

Leiðbeinandi: Guðbjörg Ottósdóttir

Ég er enn sami einstaklingurinn. Félagsleg reynsla og upplifun transeinstaklinga

Ásgeir Pétursson

Leiðbeinandi: Freydís Jóna Freysteinsdóttir

Vímuefnaneysla og önnur áhættuþegðun unglínga með þroskahömlun

Brynja Bergmann Halldórsdóttir

Leiðbeinandi: Freydís Jóna Freysteinsdóttir

Rafræn samskipti í rómantískum samböndum

Brynja Rut Vilhjálmsdóttir

Leiðbeinandi: Sigrún Júlíusdóttir

Breytingar í parasambandi eftir fæðingu fyrsta barns. Ytri og innri áhrifaþættir

Drífa Andrésdóttir

Leiðbeinandi: Steinunn Hrafnadóttir

Börn vímuefnaneytenda: Barnaverndartilkynningar í Hafnarfirði

Dögg Þrastardóttir

Leiðbeinandi: Hervör Alma Árnadóttir

„Þegar upp er staðið er aldrei nógu mikið af því“. Samstarf barnaverndarstarfsmanna við starfsfólk grunnskóla

Erla Dögg Kristjánsdóttir

Leiðbeinandi: Hervör Alma Árnadóttir

Hann er ekki nógu lélegur til að fá stuðninginn sem hann þarf“. Við horf foreldra til stuðnings og þjónustu innan grunnskólans

Erna Harðardóttir

Leiðbeinandi: Helga Sól Ólafsdóttir

Upplifun kvenna af þjónustu kvennadeildar Landspítalans vegna fóstureyðingar

Freydís Aðalsteinsdóttir

Leiðbeinandi: Freydís Jóna Freysteinsdóttir

Fósturbörn og afbrot

Guðrún Ásta Bergsteinsdóttir

Leiðbeinandi: Hervör Alma Árnadóttir

Tengsl Facebook notkunar og félagsþæfni unglínga

Hilmar Jón Stefánsson

Leiðbeinandi: Freydís Jóna Freysteinsdóttir

Drengir sem verða fyrir kynferðislegu ofbeldi í æsku af hálfu kvenna. Áhrif á líf og líðan karlkyns þolenda

Hrafnhildur Thorarensen

Leiðbeinandi: Halldór S. Guðmundsson

Staða og líðan aldgraðra einstaklinga í dagþjónustu. Að eigin mati, mati aðstandenda og mati starfsfólks

Hugrún Linda Guðmundsdóttir
Leiðbeinandi: Guðný Björk Eydal
Atvinnuleitendur 50+. „Þetta er engan veginn edlilegt ástand“

Ingveldur Eyþórsdóttir
Leiðbeinandi: Unnur Ingólfssdóttir
Barnavernd í fámennum sveitarfélögum. Mörkin á milli faglegs og persónulegs lífs starfsmanna í barnavernd

Jóhanna María Ævarsdóttir
Leiðbeinandi: Halldór S. Guðmundsson
Brottfall úr Samvinnu: Reynsla notenda sem hættu í starfsendurhæfingu á Sudurnesjum

Katrín Magnúsdóttir
Leiðbeinandi: Helga Sól Ólafsdóttir
Einstakar mæður. Tækniþrjógvanir einhleypra kvenna

Kristín Jónsdóttir 3
Leiðbeinandi: Ingibjörg Broddadóttir
Seigla. Að sigrast á mótlæti í æsku

Kristín Þórðardóttir
Leiðbeinandi: Steinunn Hrafnisdóttir
Aðlögun að nýju lífi eftir mænuskaða, með áherslu á heildarsýn

Krístur Kristjánsson
Leiðbeinandi: Unnur Ingólfssdóttir
Persónulegur ráðgjafi í barnaverndarmálum. Notkun, framkvæmd og markmið

Lilja Dögg Magnúsdóttir
Leiðbeinandi: Gyða Hjartardóttir
Trúir þú á fósturráðstöfun sem úrræði? Viðhorf fagaðila til fósturráðstafana barna

Lora Elín Einarsdóttir
Leiðbeinandi: Jóna Margét Ólafsdóttir
Hamingja, velferð og sálfræðilegur auður. Sjónarhorn sálfræði, AA samtakanna og félagsráðgjafar

Magnea Guðrún Guðmundardóttir
Leiðbeinandi: Steinunn Hrafnisdóttir
„Ég mæli með þessu fyrir alla“. Viðhorf, upplifun og reynsla starfsmanna sem sinna einstaklingsþjálfun fyrir einhverf börn á landsbyggðinni

Margrét Edda Yngvadóttir
Leiðbeinandi: Sigurveig H. Sigurðardóttir
Grettistak. Afdrif þátttakenda í Grettistaki

Matthildur Jóhannsdóttir
Leiðbeinandi: Hrefna Ólafsdóttir
Ungar ekkjur, áfallaviðbrögð í kjölfar andláts maka og úrvinnsla

Ólöf Lára Ágústsdóttir
Leiðbeinandi: Valgerður Halldórsdóttir
Hver á að borga? Væntingar um greiðsluþátttöku í stjúp-fjölskyldum

Selma Björk Hauksdóttir
Leiðbeinandi: Sigurveig H. Sigurðardóttir
Býr fólk í natúrathvörfum? Gistinatur í Gistiskýlinu og Konukoti. Þjónusta veitt utangarðsfólki

Sigríður Elfa Þorgilsdóttir
Leiðbeinandi: Lára Björnsdóttir
„Enginn er sterkari en baklandið sem hann hefur til þess að styðjast við.“ Eftirlit með þjónustu við fatlað fólk

Sigrún Yrja Klörudóttir
Leiðbeinandi: Anni G. Haugen
„Barnaverndin horfir alltaf fyrst til fjölskyldunnar sem mögulegs baklands.“ Um aðild fjölskyldna að barnaverndarmálum

Sigurbjörg Erna Halldórsdóttir
Leiðbeinandi: Sigrún Júlíusdóttir
Ungir feður á Íslandi: Vægi stuðnings og hlutverk hins opinbera

Styrmir Magnússon
Leiðbeinandi: Guðný Björk Eydal
Viðhorf íbúa 70 ára og eldri til þjónustu Fjallabyggðar

Sunna Ólafsdóttir
Leiðbeinandi: Sigurveig H. Sigurðardóttir
Hver eru lífskjör eftir Kvennasmiðju?

Thelma Rós Ólafsdóttir
Leiðbeinandi: Sigurveig H. Sigurðardóttir
Aldræðir í upplýsingaleit. Kennsla á rafræna þjónustu-síðu

Þóra Árnadóttir
Leiðbeinandi: Freydis Jóna Freysteinsdóttir
Barnaverndartilkynningar sem fela í sér líkamlegt ofbeldi gagnvart börnum og ofbeldi sem börn verða vitni að

Þórdís Inga Þorsteinsdóttir
Leiðbeinandi: Guðbjörg Ottósdóttir
Mansal: Viðhorf og þekking